

۲۰۱۱

دبیر بن خربنده

کتابخانه

۳۰ ریز ۱۳۵۰

سید

دانشگاه ملی ایران

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

رشته علوم اجتماعی

پایان نامه تحصیلی - دوره لیسانس

موضوع

عمران خوزستان در برنامه های آبادانی کشور

براهنهای استاد ارجمند

جناب آقای دکتر محمد رضا مظهری

تهیه کننده

محسن مهدوی

سال تحصیلی ۵۰ - ۱۳۴۹

سید

۲۰۱۱

فهرست

صفحه

۱	طرح جامع عمران خوزستان * کلیات *
۱۱	تاریخچه
۲۰	اعتبارات سازمان آب و برق خوزستان
۲۳	برق سد محمد رضا شاه
۳۰	طرح نیشکر
۴۲	برنامه توسعه صنعتی و کشاورزی طرح نیشکر
۵۱	طرح نمونه آبیاری دز
۵۹	مسائل و مشکلات طرح
۶۲	عمران خوزستان در برنامه سوم
۶۴	طرح عمرانی شاه اهر
۶۶	طرح سد رضاشاه کبیر

طرح جامع عمران خوزستان

کلمات

منطقه عمران خوزستان شامل حوزه آبخیز پنج رودخانه کرخه، دز، کارون جراحی و هنديجان است. این پنج رودخانه که از کوهستانهای زاگروس و - بختیاری سرچشمه میگردند در جهت جنوب جریان می یابند و پس از عبور از دشت بهناور خوزستان بخلیج فارس می پیوندند. آبهای قسمت اعظم جنوب غربی ایران و تمامی آبهای استان خوزستان و قسمتی از لرستان و اصفهان و کرمانشاه و فارس باین رودخانه های میزند. مقدار جریان آب این رودخانه ها در سال ۳۵ میلیارد مترمکعب است که قسمت اعظم آن بدین استفاده بخلیج فارس می ریزد. متأسفانه سیرترقی و عظمت خوزستان تا روزگاری دراز بهعلل شرایط نامساعد متوقف، گردید اما خوشبختانه بعد از قرنهای خاموشی و متروکی در اوایل قرن حاضر خوزستان بعنوان یکی از غنی ترین نقاط نفت خیز جهان و منبع نفت اروپا سراز گریهان بدآورد.

صنعت نفت موجب بهدایش شهرها، جاده ها، بنادر و تأسیسات عظیم

و همچنین نیروی انسانی ورزیده ای برای امور صنعتی در خوزستان گردید اما

همچك از این ذخائر و منابع نیروی اصلی این منطقه زرخیز را بآن باز پس نداد زیرا رودخانه‌ها همچنان بلا استفاده بدریا جریان یافتند و اراضی مانند سابق خشك و بایر ماند. منطقه عمران خوزستان يك بازدهم مساحت كل ایران است و در آن قریب دو میلیون ونیم نفر در منطقه ای بسعت ۱۵۷ هزار کیلومتر مربع زندگی میکنند. این ارقام چون دوران گذشته معرف اهمیت اقتصادی خوزستان و ضرورت عمران و آبادی این خطه میباشد و همین دلیل تجدید حیات خوزستان بصورت منطقه ای بشرو و آباد با استفاده از جدیدترین و مترقیترین اصول و عوامل فنی و جبهه سازندگان ایران نوین قرار گرفته و در این راه کوشش همه جانبه ای جهت تغییر چهره طبیعت آغاز شده است.

در ابتدای شروع برنامه دوم سازمان برنامه از شرکت عمران و منابع آمریکا از مدیران سابق دره تنسی آمریکا تشکیل یافته بود دعوت نمود که بایران آمده و خوزستان را بازدید و منابع طبیعی آن را ارزیابی و طرحهای لازم را بمنظور عمران این منطقه پیشنهاد نمایند. شرکت عمران و منابع با سایر کارشناسان طراز اول بین المللی با بررسی های لازم و استفاده از اطلاعات پراکنده ای که توسط سایر مؤسسات دولتی قبلا تهیه شده بود طرح جامع عمران خوزستان را تهیه و سازمان برنامه پیشنهاد نمود که مورد قبول واقع گردید. از جملات پیشنهادات فوق

ساختمان ۱۴ عدد سد مخزنی چند منظوره بود که بتواند پنج رودخانه سرکش
 خوزستان را مهار نموده با تولید برق ارزان و کافی آب فراوان و سیستم آبیاری
 مدرن و جلوگیری از خسارات وارد از طغیانهای سالیانه اوضاع این سرزمین را یکی
 دیگرگون نماید. پس از تکمیل ۱۴ رشته سد مخزنی فوق یک میلیون هکتار از اراضی
 حاصلخیز خوزستان که در وضع حاضر بعلت نداشتن آب کافی بدون استفاده —
 میباشند زیر کشت آبی رفته و متجاوز از ۷ میلیون کلووات برق ارزان قیمت در اختیار
 سراسر مملکت قرار خواهد گرفت. ساختمان سد محمد رضا شاه پهلوی بعنوان نخستین
 گام در راه اجرای طرح شبکه کامل بهره برداری از آبهای پنج رودخانه خوزستان
 معلول عوامل مهمی از جمله دسترسی بوسائل حمل و نقل — مرکزیت بازار فروش —
 مشرف بودن بر زمینهای زراعتی خوب و تنظیم جریان رودخانه در منظور حداکثر
 جلوگیری از طغیانهای رودخانه کارون سغلی انتخاب شد. بر روی رودخانه در ۲۵
 کیلومتری شمال شهر دزفول در دره ای عمیق که دیوارهای قائم آن تا ارتفاع
 ۵۰۰ متر سر به آسمان کشیده است کار ساختمان سد محمد رضا شاه پهلوی با عظمت
 و ابهت هر چه تمامتر در سال ۱۲۴۱ به پایان رسید. این سد از نوع قوسی بتونیسی
 با ارتفاع ۲۰۳ متر و دارای مخزنی بطول ۶۵ کیلومتر و ظرفیت ۳/۳ میلیارد متر مکعب
 میباشد. آب رودخانه در که تا قبل از ساختمان سد پهلوی در ماههای تابستان
 حداقل ۵۰ متر مکعب در ثانیه رسیده است تکافی احتیاجات کشاورزی و حتی

آشامیدنش را نمینمود همچنین در ماههای زمستان و بهار در اثر زوب برف و باران های متناوب بحد اکثر ۴۰۰۰ مترمکعب در ثانیه رسیده و باعث خسارات جانی و مالی میشد در اثر ساختمان سد پهلوی تنظیم شده و جریان متوسط آب به میزان ۲۰۰ مترمکعب در ثانیه برای مشروب ساختن ۱۲۵۰۰۰ هکتار از اراضی کشاورزی دشتهای حاصلخیز بین اندیشک و هفت تپه مورد استفاده قرار گرفته است. میزان نهائی ظرفیت تولید برق توسط این سد ۵۲۰۰۰۰ کیلووات خواهد بود که در مرحله اول با وجود دو دستگاه توربین منصوبه ۱۳۰۰۰۰ کیلوواتی بوده در مرحله بعدی با نصب توربین های جدید در اوائل سال ۱۳۴۸ تا میزان ۲۶۰۰۰۰ کیلووات و در مرحله نهائی تا آخر سال ۱۳۴۹ به میزان نهائی ۵۲۰۰۰۰ کیلووات توسعه یافته است.

میزان تولید در سال ۱۳۴۷ بالغ بر ۴۴۰ میلیون کیلووات ساعت بود که متوسط خطوط انتقال نیرو به ۹ مرکز اصلی خوزستان شامل اندیشک، دزفول، شوش، اعزاز، خرمشهر، آبادان، سوسنگرد، مسجد سلیمان و شوتر و متجاوز از هشتاد نقطه از قراة و قصبات نزدیک این شهرها توزیع گشته است.

میزان تولید مراحل آینده در مراکز بندرماهشهر، آغا جاری، بهبهان، هفتگل توزیع گشته با توسعه از طرف شمال خوستان به شبکه سراسری انتقال نیروی کشوری پیوسته همچنین از طریق گچساران بشیراز انتقال خواهد یافت

و با این ترتیب علاوه بر مصارف خانگی و عمومی مصارف صنایع سبک و سنگین خوزستان از شبکه برق تأمین میشود .

با اتمام سد پهلوی عملیات آبیاری و فعالیتهای کشاورزی در منطقه ای بمساحت ۲۲ هزار هکتار واقع در جنوب شهر دزفول بعنوان منطقه آزمایشی آغاز گردید تا پس از جمع آوری آمار و کسب تجربه و ترسیم تکادرفنی لازم و آشناساختن زارعین به شیوه های کشاورزی مدرن دامنه این عملیات در تمام اراضی آبخور سد محمدرضا شاه پهلوی تعمیم یابد .

نتایج حاصله از منطقه آزمایشی بسیار رضایتبخش بوده و در اثر استفاده از کودهای شیمیائی و بکار بردن روشهای جدید کشت و استفاده از سیستم آبیاری مدرن و انتخاب بذر اصلاح شده عملکرد محصولات بمیزان قابل ملاحظه ای افزایش یافت .

هرچند که بهسرفتهای حاصله چشمگیر بوده است ولی برای بدست آوردن نتایج بهتر بذرهای جدید گندم و برنج و بعضی از حبوبات مخصوصاً نباتات علوفه ای تهیه و در مزرعه آزمایشی مورد بررسی قرار گرفته اند و در نتیجه بهسرفتهای حاصله و نتایج سودمند طبق برنامه ای که تنظیم شده است ساختمان شبکه آبیاری دز بزرگ در مساحت یکصد هزار هکتار در طول برنامه پنجساله چهارم

عمرانی توسعه یافته است. در سال ۱۳۴۷ عملیات ساختن شبکه آبیاری مربوط به بند انحرافی و سد مخزنی تنظیم کننده پائین دست و همچنین کانال اصلی در غرب رودخانه در دست اقدام بوده و تئوریج با تکمیل عملیات ساختن شبکه آبیاری اراضی بایر و دیم در تحت کشت درآمده و طرحهای کشاورزی و صنعتی بزرگی در این منطقه بمرحله اجرا گذارده شده است.

همزمان با فعالیتهای کشاورزی در منطقه در فصول اقدامات اساسی در زمینه کشت نیشکر و بهره برداری از آن و تأسیس کارخانه قند نیشکر در هفت تپه در سال ۱۳۳۸ شروع گردید.

در سالهای اخیر سطح زیر کشت به ۴۲۸۳ هکتار و میزان تولید شکر خالص به ۴۸۰۰۰ تن در سال رسید بدین ترتیب بازده شکر خالص از قرار ۱۱/۲ تن در هکتار بوده است این بازدهی در مقام مقایسه با محصول سایر کشورهای جهان از بالاترین ارقام تولید شکر میباشد. در طرح نهائی هفت تپه ۱۰۰۰۰ هکتار زمین برای کشت نیشکر پیش بینی شده است که در نتیجه تولید سالیانه به ۱۰۰۰۰۰ تن شکر خالص بالغ خواهد گردید. عملیات مقدماتی توسعه طرح نیشکر هفت تپه در سال ۱۳۴۷ آغاز گردید.

بمنظور پیاده نمودن مرحله دوم از طرح جامع عمرانی رودخانه های

پنجگانه خوزستان از سال ۱۳۴۵ سازمان آب و برق خوزستان مطالعات طرح های رود کارون و مارون را آغاز نمود .

رود خانه کارون که از کوههای مرتفع بختیاری سر چشمه میگیرد پس از عبور از منطقه کوهستانی بطول ۱۷۰ کیلومتر در حوالی گترند وارد دشت خوزستان میگردد میزان متوسط آب سالی آن بالغ بر ۲۴ میلیارد مترمکعب یعنی در حدود دو سوم مجموع آبهای سطحی خوزستان بوده و بر آب ترین رود خانه خوزستان میباشد . و در وضع فعلی فقط ۳۰٪ میزان جریان آب رود خانه توسط سد محمد رضا شاه پهلوی کنترل میشود ولی بقیه آب رود خانه تابع تغییرات فصلی بوده و از اینراه در فصلهای پربابی آب این رود خانه بهدر میرود .

شکل توپوگرافی طبیعی این رود خانه طوری است که در صورتیکه تعدادی سد های تنظیم کننده در فواصل معین بر روی این رود خانه ساخته شود میتوان با استفاده از اختلاف ارتفاع آب حداکثر استفاده جهت تولید نیروی برق نمود .

نتایج گزارش توجیهی فنی و اقتصادی نشان میدهد که بهترین طرز استفاده از رود خانه کارون آنستکه در بالا دست گونه سد مخزنی بزرگ و هفت سد کوچک تنظیم کننده ساخته شود با تنظیم ساختمان این سدها ۷ میلیارد مترمکعب آب توسط دریاچه های آنها ذخیر شده و ۵۰٪ دیگر از آب رود خانه

کارون تنظیم شده و در نتیجه تکافوی احتیاجات کشاورزی ۱۴۱ هزار هکتار از اراضی حاصلخیز گتوند، عقیلی - دیمچه - شوشتر و شمال اهواز خواهد نمود همچنین با استفاده از اختلاف ارتفاع ۲۰۰ متری رودخانه بین رودخانه خرسان و گتوند میزان کل ظرفیت تولید برق بالغ ۵ میلیون کیلووات خواهد بود بنحویکه سالانه بطور متوسط ۱۷۰۰۰ میلیون کیلووات ساعت برق تولید گردد.

ساختن سد رضاشاه کبیر از تعداد سه سد مخزنی فوق بلحاظ نزدیکی بمراکز خوب استان و مشرف بودن به زمینهای حاصلخیز گتوند و عقیلی بمنسوان نخستین قدم در اجرای طرح توسعه رودخانه کارون انتخاب و با توجه به برنامه های تنظیمی ساختمان آن در سال ۱۳۴۸ آغاز شد. این سد در فاصله ۵۵ کیلومتری شمال شرقی مسجد سلیمان در محلی بنام گذار برد قصبی ساخته شده نوع سد بتونی قوسی با ارتفاع ۲۰۰ متر و طول تاج ۳۸۰ متر بود دارای مخزنی بگنجایش ۲/۹ میلیارد متر مکعب میباشد دریاچه سد بطول ۵۵ کیلومتر و مساحت ۵۵۰۰ هکتار است. مخزن سد رضاشاه کبیر باعث خواهد شد که به ده رودخانه در فصل کم آبی در گتوند ۸۰ متر مکعب در ثانیه اضافه شود عملیات بهره برداری کشاورزی در مرحله اول در منطقه آزمایش گتوند و اطراف شوشتر بمساحت ۳۸۰۰۰

هکتار همورد اجرا گذاشته شده نتایج حاصله در تمام منطقه آبخور سد توسعه داده خواهد شد .

نبروگاه سد رضاشاه کبیر که در کف رودخانه کارون و جلوسد بنا شده و دارای ظرفیت تولید یکمیلیون کیلووات میباشد که توسط چهار توربوژنراتور هر یک به قدرت ۲۵۰ هزار کیلووات تولید خواهد شد و در مرحله اول نصب دو واحد بهش بینی گردیده است انرژی تولید شده در سد بوسیله خطوط فشار قوی از طریق اهواز بشبکه برق خوزستان و همچنین شبکه برق سراسری کشور متصل شده و از طریق اصفهان به تهران رسیده است .

رودخانه مارون با جراحی یکی دیگر از پنج رودخانه بزرگ خوزستان بوده و تقریباً ۶ درصد مقدار کل آب سطح الارضی خوزستان را تشکیل میدهد در حال حاضر تقریباً ۵۰ هزار هکتار از اراضی آبخور این رودخانه تحت کشت قرار دارد ولی در اثر کمی آب در تابستان و وقوع طغیان در زمستان و اوایل بهار هر ساله هزارمین خسارات زیادی وارد میشود که برای نمونه وضع اسفندک شارگان را میتوان ذکر نمود .

نتیجه مطالعاتی که بعمل آمده حاکی است که با ساختن سد نادر شاه در ۴ کیلومتری شمال بهبهان در محلی بنام تنگ تکاب مقدار زیادی از آب من

مشکلات برطرف خواهد شد .

این سد از نوع سنگ ریزه با ارتفاع ۱۷۵ متر بوده دارای مخزنی بگنجایش ۱/۶۲ میلیارد مترمکعب میباشد . با ساختمان سد شاه‌شاه آب رودخانه مارون تنظیم شده و میزان بازده رودخانه که در مواقع کم آبی به ۴ مترمکعب بر ثانیه نیز رسیده است به ۳۶ مترمکعب در ثانیه بالغ خواهد گردید و تکافوی احتیاجات کشاورزی ۵۵ هزار هکتار اراضی حاصلخیز بهبهان - خبیران - رامشیر و شادگان را خواهد نمود . میزان کل ظرفیت تولید برق توسط این سد ۲۵ هزار کیلووات خواهد بود که توسط دو دستگاه توربینات تور تولید شده و قادر خواهد بود در سال ۳۶ میلیون کیلووات ساعت برق تولید نماید . برق تولیدی بوسیله خطوط فشارقوی بشهر بهبهان و سایر نقاط خوزستان متصل خواهد شد .

علاوه بر اقدامات فوق مطالعات مربوط به استفاده از رودخانه کرخه در طول برنامه پنجساله چهارم عمرانی انجام خواهد گردید تا بتوان محل ساختمان اولین سد مخزنی را که بمنظور کنترل رودخانه و تولید برق ساخته خواهد شد تعیین کرد^۱ .

۱ - کارنامه فعالیتهای سال ۱۳۴۷ - وزارت آب و نیرو ، سازمان

آب و برق خوزستان .

تاریخچه

عمران ناحیه ای نوعی سیاست برنامه ریزی برای اجرای طرحهای عمرانی است که در ایران برای نخستین بار در برنامه هفتساله اول در سال ۱۳۳۲ با ایجاد برنامه عمران ناحیه ای و دشت مغان آغاز گردید. هرچند که در آن هنگام مقصود اساسی از برنامه عمران ناحیه ای بیشتر انجام یک رشته فعالیت های عمرانی در زمینه فنی بود ولی مالا بعنوان هدفهای در دست تر جنبه های اجتماعی امر هم مورد نظر قرار میگرفت. چنانچه منظور از عمران دشت مغان به لحاظ ایجاد شبکه آبیاری برای کشاورزی از طریق رودخانه ارس و کوشش برای تبدیل و تغییر اقتصاد دامپروری عشایر به اقتصاد توأم کشاورزی و دامپروری بیشتر دارای جنبه فنی بود و از حیث مسائل مربوط به بهسازی و تقسیم اراضی و اسکان عشایر دارای جنبه فنی بود.

در برنامه دوم برنامه عمران ناحیه ای با سرمایه گذاری وسیعی که برای آن در نظر گرفته شد بشکل تازه ای رونق و حیات گرفت. در این برنامه بیشتر مقصود این بود که با ایجاد کار و فعالیت در نواحی عقبمانده کشور بخصوص در نواحی مرزی بوضع مالی و اجتماعی جامعه وضع بهتری داده شود و ضمن کوششی که برای،

همبستگی و پیوستگی بیشتری بین اقتصاد آن نواحی و سایر نواحی و مملکت انجام خواهد شد سعی میگردد تا از تمایلات گریز اهالی از مراکز این مناطق بطرز صحیح و درستی که بخصوص از لحاظ اقتصادی عقلانی باشد جلوگیری شود . این نظر در کتاب سنجش پیشرفت و عملکرد برنامه هفت ساله دوم ایران چنین توجه شده است :

در مورد بعضی نواحی که هم از لحاظ اقتصادی و هم از لحاظ اجتماعی عقبمانده تر از سایر نواحی مملکت میباشند ممکن است بععلل سیاسی و نه صرفاً بمنظور حد اکثر بهره برداری از سرمایه گذاری تصمیماتی برای بهبود وضع آنها اتخاذ گردد و این موضوع يك عامل مهم در تنظیم و اجرای برنامه های ناحیه ای در ایران است زیرا چنانچه فقط افزایش سریع درآمد و رفاه کشور بطور کلی مورد نظر بوده منابع مالی و اعتباراتی که به برنامه های عمران ناحیه ای اختصاص داده شده بدین ترتیب صرف نمیشود ، این مطلب همین آنستکه مالا بر نامه عمران ناحیه ای خود از جمله برنامه های ملی است که از لحاظ تطابق منطقه ای دارای جنبه ناحیه ای میباشد بدین معنی که چون طرحهای عمرانی برای توسعه اقتصادی و اجتماعی نواحی مختلف تمهید میشود قهراً باید طوری تنظیم گردد که با احتیاجات و خصوصیات آن نواحی مناسب باشد .

نکته دیگری که از برنامه عمران ناحیه ای در برنامه دوم بدست میآید توجه
 باینمطلب است که از تمرکز شدید فعالیت های عمرانی و توسعه اقتصادی
 يك ناحیه جلوگیری کرده و منظور کاهش میزان اختلاف عمران و آبادی در بین
 نواحی مختلف کشور برنامه هایی جهت انجام فعالیت هایی از قبیل تقسیم
 اراضی و توسعه و ترویج کشاورزی و شهرسازی و ایجاد تسهیلات بهداشتی و فرهنگ
 عمومی در وضع ناحیه ای طرح گردید . حتی انجام این قبیل فعالیت های
 برنامه ریزی را از آن جهت که ایجاد شرایط مناسبی برای وحدت سیاسی و
 اجتماعی کشور میکنند از اهم فعالیت های مربوط به عمران منطقه ای میدانند .
 در آن هنگام برای اجرای برنامه های عمران منطقه ای چون در خود
 آن نواحی کادر اداری ورزیده و مجهزی وجود نداشت و دستگاههای دولتی
 موجود هم تحرك و سرهتکافی برای انجام طرحهای وسیع را نداشتند تشکیل
 سازمان کارآزموده ای با کمک موسسات متخصص خارجی ضروری می نمود .
 بنابراین در برنامه هفتساله دوم و موسسه عمران ناحیه ای یکی در
 خوزستان و یکی در سیستان و بلوچستان دایر گردید . در کرمان و کردستان و
 آذربایجان نیز مقدمات تشکیل سازمانهای عمران ناحیه ای فراهم شده بود ولی
 به علت کسری بودجه سازمان برنامه در اواسط برنامه هفتساله دوم از تاسیس آنها صرف نظر
 گردید .